

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.14

УДК 327:32.019.5

Бондаренко С. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ІНФОРМАЦІЙНИЙ НАПРЯМ ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ: ОСОБЛИВОСТІ ДОСТУПУ ТА КОНТРОЛЯ НАД ПОЛІТИЧНИМ ДИСКУРСОМ

Розкрито особливості формування та функціонування трьох моделей інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів держав світу – субсидіарної (США, Великобританія, ЄС та НАТО), вертикальної (Російська Федерація) та перехідної (Україна).

Визначено, що субсидіарна модель орієнтована на горизонтальну інформаційно-комунікаційну взаємодію між структурними елементами політичної системи. Її метою є створення розгалуженої мережі учасників процесу, які можуть самостійно протидіяти загрозам та забезпечувати реалізацію політики захисту національних інтересів на місцях.

Вертикальна – орієнтована на створення чіткої вертикалі вироблення та реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів. Участь широкого кола зацікавлених осіб у її розробці та реалізації обмежена. Базовими структурними елементами системи є уряд, міністерства та відомства, підконтрольні владі ЗМІ, інститути громадянського суспільства, які виконують порядок денний, розроблений «центром».

Перехідна модель характеризується поєднанням вертикальної та субсидіарної моделей з подальшим переходом до останньої.

Виокремлені особливості доступу та контролю над політичним дискурсом кожної моделі. Визначено, що субсидіарна модель орієнтована на досягнення консенсусу між державою та суспільством, плюралізм думок, включення великої кількості зацікавлених осіб/груп у вироблення та реалізацію політики, у т.ч. інформаційної. Держава делегує частину своїх повноважень суспільству, що дозволяє йому долучатись до вироблення, трансляції та трансформації дискурсу у рамках дозволених параметрів.

Вертикальна модель спирається на жорстке управління та підпорядкування периферії центру, що виключає будь-які альтернативи. Адміністративно-командний підхід дозволяє достатньо швидко, без узгодження інтересів зацікавлених сторін, приймати рішення та наповнювати політичний простір необхідними смислами та образами, які впливають на уподобання цільових аудиторій. Це свідчить про повний доступ і контроль над виробництвом та розповсюдженням політичного дискурсу.

В перехідній моделі акценти робляться на пошук оптимальних варіантів вироблення та поширення дискурсу в умовах транзиту, зміни систем управління локальними територіями, делегування частини повноважень до територіальних громад, у т.ч. в інформаційно-комунікаційній сфері. Особливістю такого стану є відсутність єдиного консолідованого дискурсу, який би влаштовував більшість груп інтересів. Така ситуація створює умови для одночасного існування кількох суперечливих дискурсів, що претендують на домінування, та ризик захоплення політико-інформаційного, політико-образного та політико-сміслового просторів іншими державами.

Ключові слова: *дискурс, інформаційний напрям політики захисту національних інтересів, інформаційна безпека, національні інтереси, політичний дискурс.*

Сьогодні більшість територій держав стають ареною світового протистояння, на яких реалізуються різновекторні інтереси світових лідерів. Однією зі стратегічних цілей стає контроль інформаційно-комунікаційного простору. Небезпечність ситуації полягає у застосуванні нових інформаційно-комунікаційних технологій, що мають багатоцільове призначення, дозволяють формувати новий ціннісний та ідеологічний простір світу. Особливої уваги набувають інформаційно-комунікаційні практики, які забезпечують необхідні умови для збереження

стабільності та захисту держав, їх інтересів, створення керованих реальностей, управління смислами.

Мета статті полягає у визначенні особливостей доступу та контролю виробництва і розповсюдження політичного дискурсу у рамках авторських моделей інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів держави.

У рамках дослідження особливий інтерес представляють роботи таких вітчизняних та закордонних науковців, як Ж. Бодрійяр [1], Т. ван Дейк [5], В. Горбулін [16], Ю. Габермас [21], К. Дойч [8], Н. Кравченко [9], Є. Магда [10], Г. Моргентау [11], Т. Нагорняк [7], М. Польовий [14], Г. Почепцов [15], Н. Таліб [17], Є. Тихомирова [18], Е. Тоффлер [19], Л. Фуерт [22], М. Фуко [20] та ін.

В сучасних умовах політичні території не існують у вакуумі, вони продукують знання та поширюють його у внутрішньому та зовнішньому просторі задля опису та просування власних інтересів. Це знання формує кероване сприйняття політичної території (держави) у тому контексті, який забезпечить досягнення стратегічних цілей, просування та захист національних інтересів [2, с. 113].

Для цього державам необхідно не лише визначитись із принципами, механізмами, інструментами та каналами поширення політико-релевантного знання, а й на змістовному наповненні своїх комунікацій. У рамках статті під цим наповненням автором розуміється політичний дискурс. Як зазначає К. Пахалок, посилаючись на роботи М. Фуко: «дискурс – це не поле, яке утворюється співвідношенням «слів» і «речей», це – сукупність правил, що утворюють практики, які в свою чергу постійно утворюють об'єкти, про які говорять» [13, с. 84], які відображаються у конкретній інформаційній політиці.

Ефективна комунікація, будучи одним із стратегічних пріоритетів і конкретним інструментом просування території, перехрещується з усіма елементами політичної системи, функціями, факторами. Її роль полягає у формуванні та розповсюдженні знання, підтримці та цілеспрямованому впливу на обраних представників цільових аудиторій [12, с. 189]. Практична реалізація політики включає організацію та здійснення прямої (інформування, пропаганда та ін.) і непрямой (реалізація проектів з прихованого просування інтересів в обраному середовищі) комунікації держави з усіма зацікавленими сторонами, від яких залежить просування та захист національних інтересів [6, с. 149].

Не зважаючи на втрату частини своєї монополії на вироблення та поширення знання, на думку автора, основним джерелом політичного дискурсу були й залишаються органи влади, які уособлюють у собі всі функції держави. В таких умовах наново необхідно переосмислити її роль та функції у процесі збереження, якщо не монопольного, то керованого доступу та контролю над виробленням і розповсюдженням політичного дискурсу.

На думку нідерландського вченого Т. ван Дейка «однією із важливих умов здійснення соціального контролю через дискурс є контроль самого дискурсу та його виробництва. Владні структури та їх представники контролюють або мають доступ до безмежно широкого та різного спектру дискурсивних ролей, жанрів, умов та стилів» [4, с. 50–51]. Він зазначає, що ключовими елементами контролю над публічним політико-інформаційним, політико-образним та політико-смісловим просторами є: по-перше, контроль над контекстом та виробництвом дискурсу; по-друге – контроль над самим дискурсом [4, с. 28–30] в середині та зовні держави. Це дає можливість взяти під контроль не лише абстрактні форми вираження політики, у т.ч. національні інтереси, а й впливати на свідомість і поведінку людей.

Українська дослідниця Н. Кравченко аналізуючи роботи Т. ван Дейка зазначає, що: «можливість контролю, заснованого на контексті, обумовлена тим, що люди представляють та розуміють не тільки текст та розмову, але й цілісну комунікативну ситуацію, що дозволяє домінуючим групам (авт. – державі), пропонувати «бажані контекстуальні моделі». Контекст за Ван Дейком розуміється у когнітивному аспекті – як ментально уявлена структура тих характеристик соціальної ситуації, які релевантні для виробництва та розуміння дискурсу» [9, с. 29]. Вона також зазначає, що «не менш важливою для здійснення влади є «контроль над змістом та структурами текстів/розмов, що визначається, зокрема, вибором та способом вираження тем, жанрів та їх окремих елементів, деталей змісту, форм та стилю» [9, с. 30].

У сучасних умовах ефективність моделей інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів залежить не стільки від інститутів та технічних засобів поширення знання, скільки від рівня контролю контексту, вироблення та змісту політичного дискурсу. Без повного

або домінуючого контролю над дискурсом просування і захист національних інтересів матиме декларативний характер. Він дає державам знизити рівень конфліктогенності під час просування своїх інтересів. Конфліктогенність «входження» інтересів у «життєвий простір» індивіда чи інших політичних територій полягає у певних «претензіях на свою значимість». Ю. Габермас з цього приводу зазначає: «об'єктивне обговорення може бути наявним тільки тоді, коли воно здійснюється за допомогою трансуб'єктивних претензій на значимість, які для будь-якого спостерігача і адресата має те ж саме значення, що і для суб'єкта. Істина і ефективність є претензіями такого роду. Так, для тверджень і для цілеспрямованих дій характерне те, що вони тим раціональніші, чим краще можуть бути обґрунтовано пов'язані з ними претензії на істину або ефективність» [21, с. 238].

Аналіз інформаційно-комунікаційних впливів Російської Федерації на «пострадянський простір» та «Західний Світ», змін сприйняття ролі та місця інформаційної складової політики захисту національних засвідчив закріплення її на більш високому рівні та як одного із стратегічних пріоритетів спільно з обороною, національною безпекою, економікою тощо. Вперше у стратегічних документах (стратегії розвитку, національної безпеки та оборони, доктрини інформаційної безпеки тощо) у тій чи іншій формі контроль над дискурсом та його захист визначаються, як одне з ключових завдань збереження суверенітету та цілісності держави.

Проведені автором спільно з вітчизняними науковцями Т. Нагорняк та М. Польовим дослідження інформаційних напрямів політики захисту національних інтересів держав світу та їх об'єднань дозволили розробити три моделі – субсидіарну, вертикальну та перехідну [3].

США, Великобританія, ЄС та НАТО орієнтуються на горизонтальну інформаційно-комунікаційну взаємодію між структурними елементами політичної системи, що притаманно субсидіарній моделі. Її метою є створення розгалуженої мережі учасників процесу, які можуть самостійно протидіяти загрозам та забезпечувати реалізацію політики захисту національних інтересів на місцях.

Залучення максимального кола зацікавлених сторін до вироблення та реалізації політики забезпечує не лише розуміння базових параметрів національних інтересів, а й участь у їх формуванні. Однією із особливостей такого підходу є стратегічна пріоритетність створення горизонтальних каналів комунікації на різних рівнях. Це забезпечує адаптацію інформаційної політики до потреб цільових аудиторій та більш гнучку реакцію на інформаційно-комунікаційні впливи. Досягнення компромісу та узгодженості інтересів центру та базових елементів системи дозволяє зменшити рівень впливу деструктивних факторів на життєдіяльність всієї системи, а також мати можливість рівнозначної відповіді на загрози, як з боку «центру», так і елементів системи [3, с. 121–123].

Російська Федерація та більшість авторитарних чи тоталітарних держав, орієнтовані на створення чіткої вертикалі вироблення та реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів. Участь широкого кола зацікавлених осіб у її розробці та реалізації обмежена. Базовими структурними елементами системи є уряд, міністерства та відомства, підконтрольні владі ЗМІ, інститути громадянського суспільства, які виконують порядок денний, розроблений «центром». Потужний контроль над інформаційною інфраструктурою створює умови для унеможливлення просування альтернативних думок та інформації.

У таких умовах зовнішні впливи мінімальні, але при руйнуванні базових елементів та «центру» системи – вона руйнується. При довготривалому застосуванні такої моделі елементи системи атрофуються і нездатні адекватно реагувати на виклики без санкції «центру» [3, с. 123–124].

Перехідна модель характеризується поєднанням вертикальної та субсидіарної моделей з подальшим переходом до останньої. Вона характерна для таких держав, як Україна. Перехідний період визначається тим, що попередні практики реалізації політики «зверху» до «низу» втрачають свою актуальність, бо не відповідають сучасним викликам і запитам суспільства. Розширюються повноваження територіальних громад (далі – ТГ) на управління територією, у т.ч. в інформаційно-комунікаційній сфері із залученням громадянського суспільства (далі – ГС). Однак, сучасні практики свідчать, що інститути громадянського суспільства (далі – ІГС) та органи управління ТГ недостатньо включені в цей процес. Це пов'язано як з їх низьким фаховим рівнем щодо розробки та впровадження політики, так і з нерозумінням владою, яким чином можна використати їх потенціал [3, с. 187].

Враховуючи вищевказані параметри найбільш підготовленими для реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів на місцях є обласні державні адміністрації. Саме

ці структури повинні стати комунікаційними хабами, які сприятимуть адаптації національної політики під запит місцевих громад, допомагатимуть територіальним громадам на етапі становлення відбивати інформаційні атаки та впливи, модеруватимуть процес комунікацій, передаватимуть «центру» запит локального рівня на порядок денний національної політики, у т.ч. щодо захисту національних інтересів [3, с. 187].

У контексті теми та мети статті, субсидіарна модель орієнтована на досягнення консенсусу між державою та суспільством, плюралізм думок, включення великої кількості зацікавлених осіб/груп у вироблення та реалізацію політики, у т.ч. інформаційної. Держава делегує частину своїх повноважень суспільству, що дозволяє йому долучатись до трансляції та трансформації дискурсу у рамках дозволених параметрів. Однак, ключовий контроль за змістом дискурсу залишається за державою. Проблемою цієї моделі є складна процедура узгодження дій, яка вимагає часу для вироблення адекватних управлінських рішень. В умовах нелінійних процесів затримки у часі призводять до швидкої втрати актуальності прийнятих рішень. Перевагою – її гнучкість при узгодженні всіх позицій. У разі управлінських збоїв одного або кількох елементів системи, інші можуть взяти на себе їх функції. Системні проблеми центральних елементів матимуть мінімальний вплив на периферійні та автономні сегменти, бо розгалужена комунікаційна інфраструктура дозволяє налагоджувати прямі взаємозв'язки, обходячи «центр» [3, с. 201].

Як зазначає Т. ван Дейк, у більшості західних держав «існує широкий спектр економічних, культурних та символічних стратегій, за допомогою яких різні власні групи (авт. – групи інтересів) можуть спільно, але іноді й не без взаємних конфліктів та протиріч, контролювати знання та інформацію, переслідувати головні цілі та таким чином вибудовувати фрагменти домінуючої ідеології. Влада, яка заснована на принципі консенсусу, забезпечує такі умови, за яких «заколот» цих власних груп стає просто зайвим» [4, с. 57].

Вертикальна модель спирається на жорстке управління та підпорядкування периферії центру, що виключає будь-які альтернативи. Адміністративно-командний підхід дозволяє достатньо швидко, без узгодження інтересів зацікавлених сторін, приймати рішення та наповнювати політичний простір необхідними смислами та образами, які впливають на уподобання цільових аудиторій. Такий підхід свідчить про повний доступ та контроль над виробництвом та розповсюдженням політичного дискурсу. Цей контроль підпорядкований керівництву держави та обмеженому колу осіб/організацій, які формують та реалізують інформаційний напрям політики захисту національних інтересів. Але, наявність великої кількості інформаційних джерел, з яких суспільство може отримувати інформацію, ще не свідчить про плюралізм думок. З цього приводу Т. ван Дейк задає слушне запитання: «чи визначає різноманітність технологій, медіа, повідомлень та думок те, що громадяни є більш поінформованими та здатними протидіяти тонкій інформаційній маніпуляції, що, в свою чергу, стає все більш індивідуалізованою і може бути націлена на підтримку домінуючої ідеології, яка не зазнала великих змін» [4, с. 57].

Особливістю вертикальної моделі є те, що вона забезпечує конструювання безособистісного образу держави як колективного симулякра, що нівелює врахування істинних інтересів більшості зацікавлених груп [3, с. 124]. Враховуючи конкурентну боротьбу, такий підхід є достатньо ефективним для роботи із внутрішнім та зовнішнім інформаційними просторами, над якими є контроль або високий рівень домінування. У разі системних збоїв, коли руйнується архітектура управління, система не може адекватно реагувати на виклики. Основна причина – нездатність периферії самостійно приймати рішення [3, с. 201].

На відміну від субсидіарної та вертикальної моделей перехідна є найбільш вразливою. Транзит у якому вона знаходиться передбачає конфлікти інтересів серед внутрішніх груп, у т.ч. щодо формування та поширення дискурсу. Відсутність єдиного консолідованого дискурсу, який би влаштовував більшість груп інтересів, створюють умови для одночасного існування кількох суперечливих дискурсів, що претендують на домінування. Така ситуація демонструє відсутність узгодженості позицій та дій в середині держави і створює передумови захоплення політико-інформаційного, політико-образного та політико-сміслового просторів іншими державами, які є більш консолідованими.

Наступним етапом наукового дослідження особливостей функціонування моделей інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів повинно стати визначення щільності дискурсу. Це дозволить оцінити рівень безпеки внутрішнього політико-інформаційного, політико-образного та політико-сміслового просторів держав світу, зокрема України, та рівень проникнення у простори інших держав.

Бібліографічний список:

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции / Ж. Бодрийяр ; [пер. с фр. А. Качалова]. – М.: ПОСТУМ, 2016. – 240 с.
2. Бондаренко С. В. Государственная информационная политика России и Украины в контексте национальной безопасности: основы и принципы формирования / С. В. Бондаренко // Youth World Politic. – 2013. – № 4. – С. 112–118.
3. Бондаренко С. В. Інформаційний напрям політики захисту національних інтересів держави: дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Бондаренко Сергій Васильович. – Вінниця., 2017. – 244 с.
4. Ван Дейк Т. А. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. Пер. с англ. Изд. 2–е. – М.: УРСС: Книжный дом «ЛИБЕРКОМ», 2015. – 352 с.
5. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ / Под ред. В. И. Герасимова; Сост. В. В. Петрова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. Изд. 2–е. – М.: ЛЕНАНД, 2015. – 320 с.
6. Визгалов Д. Брендинг города / Д. Визгалов. [Предисл. Л.В. Смирнягина]. – Москва: Фонд «Институт экономики города», 2011. – 160 с.
7. Гринюк Р. Ф. Соціокультурний дискурс України і політичні практики 2014 – 2016 років / Р. Ф. Гринюк, Т. Л. Нагорняк // Політичне життя. – 2016. – № 1–2. – С. 88–96.
8. Дойч К. Нервы управления. Модель политической коммуникации и контроля. – М.: Мысль, 1993. – 312 с.
9. Кравченко Н. К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс–анализа: Практическое пособие / Наталья Кимовна Кравченко. – Луцк: ЧП Галяк Жанна Владимировна, типография «Вольньполиграфкомбинат»™, 2012. – 251 с.
10. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи – Київ: КАЛАМАР, 2017. – 268 с.
11. Моргентау Г. Политические отношения между нациями. Борьба за власть и мир / Г. Моргентау. – Москва, 2000 // Политология : хрестоматия / Ред. М. А. Василик; Сост. М. С. Вершинин. – Москва : Гардарики, 2000. – С. 743–754.
12. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий. 2–е изд., дополн. / А.П. Панкрухин – СПб.: Питер, 2006. – 416 с.: ил. – (Серия «Маркетинг территорий»).
13. Пахалюк К. Истоки дискурсивного подхода в политических исследованиях // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. 2018. № 1 (24). – С. 71–97.
14. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія / М. А.Польовий. – Одеса : Фенікс, 2011. – 288 с.
15. Почепцов Г. Смысли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. – Видавничий дім «Києво–Могилянська академія», 2016. – 316 с.
16. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
17. Талеб Н. Антихрупкость. Как извлечь выгоду из хаоса / Насим Талеб Николас; Пер. с англ. – М.: КоЛибри, Азбука–Аттикус, 2014. – 778 с.
18. Тихомирова Є. Б. Регіональна політика Європейського Союзу: інформаційно–комунікаційний аспект // Регіональні стратегії США і Європи: зовнішньополітичний і безпековий вимір. Монографія.– К.: Центр вільної преси, 2016. – 528 с. / с. 425–500.
19. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге XXI века: [пер. с англ.] / Э. Тоффлер. – М.: АСТ: АСТТМОСКВА, 2009. – 669, [3] с.
20. Фуко Мишель Археология знания / Пер. с фр. М. Б. Раковой, А. Ю. Серебрянниковой; вступ. ст. А. С. Колесникова. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия»; Университетская книга, 2004. – 416 с.
21. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия (Фрагменты) / Ю. Хабермас // Вопросы социальной теории. – 2007. – Т.1, вып. 1. – с. 229–245.
22. Leon Fuerth, Operationalizing Anticipatory Governance, Prism 2, no.4 (2011): P. 31–46. – Режим доступу : http://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/prism/prism_2-4/Prism_31-46_Fuerth.pdf.

Bondarenko S. V. Information direction of policy of national interests' protection: the peculiarities of access and control over the political discourse

The peculiarities of the formation and functioning of three models of the information direction of policy of the national interests' protection of the states of the world – the subsidiary (USA, UK, EU and NATO), vertical (Russian Federation) and transitional (Ukraine) models – are revealed.

It is determined that the subsidiary model focuses on the horizontal informational and communicative interaction between the structural elements of the political system. Its purpose is to create an extensive network of process participants who can independently counteract threats and ensure the implementation of the policy of national interests' protection on the ground.

The vertical model focuses on creation of the clear vertical line of the development and implementation of the information direction of policy of national interests' protection. The participation of a wide range

of stakeholders in its development and implementation is limited. The basic structural elements of the system are the government, ministries and departments, media-controlled authorities, civil society institutions that execute the agenda developed by the “center”.

The transitional model is characterized by a combination of vertical and subsidiary models with the subsequent transition to the latter.

The features of access and control over the political discourse of each model are distinguished. It is determined that the subsidiary model is oriented on the achievement of a consensus between the state and society, the plurality of opinions, the inclusion of a large number of interested individuals/groups in the development and implementation of policies, including informational one. The state delegates some of its powers to society, and these allows it to be involved in the development, translation and transformation of discourse within the limits of the allowed parameters.

The vertical model relies on tight control and subordination of the periphery to the center and eliminates any alternatives. The administrative-command approach allows to make decisions and to fill the political space with the necessary meanings and images fast enough without coordinating the interests of stakeholders which affect the preferences of target audiences. This testifies to full access and control over the production and distribution of political discourse.

In the transitional model, emphasis is made on finding optimal options for the development and dissemination of discourse in transit conditions, changes in the management systems of local territories, delegation of part of the powers to the territorial communities, including powers in the information and communication. The peculiarity of such a state is the lack of a single consolidated discourse that would suit most of the interest groups. This situation creates conditions for the simultaneous existence of several conflicting discourses pretending to dominate, and the risk of capturing political-informational, political-figurative and political-semantic spaces by other states.

Key words: *discourse, information direction of policy of the national interests' protection, information security, national interests, political discourse.*